

2810

Handwritten red mark or signature in the top right corner.

საქართველოს სსრ პოლიტიკური და მემორიალური მემორიალური საზოგადოება

შოთა ქიქიბური

საზოგადოების სამდვილო წევრი,
ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი

**იაკობ გოგებაშვილი
და
ქართული საერთო-სახალხო ენა**

თბილისში წაკითხული
საჯარო ლექციის სტენოგრამა

21
10
წი

შოთა ქიქიძე

საზოგადოების ნამდვილი წევრი,
ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი

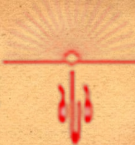
**იაკობ გოგებაშვილი
და
ქართული საერთო-სახალხო ენა**

თბილისში წაკითხული
საჯარო ლექციის სტენოგრამა

K 2810
1

1957.

მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ე ბ ს ი

საქართველოს სსრ პოლიტიკური და მეცნიერული ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოება გთხოვთ გვაცნობოთ თქვენი აზრი საზოგადოების მიერ გამოცემული ლექცია — სტენოგრამების შესახებ.
თბილისი, ჯაფარიძის ქუჩა № 4.

რედაქტორი—საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ნამდვილი წევრი გ. ახვლედიანი
საზოგადოების გამგეობის რედაქტორი ვ. ბუაჩიძე

გადაეცა წარმოებას 11/IX-52 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8/X-52 წ.
ანაწყოების ზომა 6X9¹/₂, ქალაღის ზომა 60X84, ნაბეჭდ ფორმათა რაოდენობა 2. საალრიცხვო ფორმათა რაოდენობა 1,9.

შეკვ. № 1057. ტირაჟი 10.000. უე 00581.

პოლიგრაფკომბინატი „კომუნისტი“, თბილისი, ლენინის ქ., 14.
ул. Ленина, № 14.

თანამედროვე ქართული ლიტერატურული ენის საფუძველია ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის, ამასთანავე იაკობ გოგებაშვილის, ენის სტრუქტურა მისი გრამატიკული წყობით და ძირითადი ლექსიკური ფონდით. მართალია, ილიასა და აკაკის შემდეგ რამდენადმე შეიცვალა ქართული ენის ლექსიკური შემადგენლობა, ბევრი სიტყვა განიდევნა ხმარებიდან, ბევრიც ახალი შემოვიდა და დამკვიდრდა ახალი ყოფის შესაბამისად, მაგრამ გრამატიკულ წყობასა და ძირითად ლექსიკურ ფონდს რაიმე სერიოზული ცვლილება არ განუცდია.

ი. სტალინი გვასწავლის, რომ ენის გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი შეადგენს ენის საფუძველს, მისი სპეციფიკის არსს, ხოლო ეს საფუძველი რჩება მეტად დიდი ხნის განმავლობაში, რადგან მას შეუძლია წარმატებით ემსახუროს საზოგადოებას მთელი რიგი ეპოქების მანძილზე.

ენება რა რუსული სალიტერატურო ენის განვითარებას ამ უკანასკნელი ასი წლის განმავლობაში, ი. სტალინი აღნიშნავს, რომ ისტორიის მოკვებულ პერიოდში მოისპო ორი ბაზისი მათი ზედნაშენებიანად და წარმოიშვა ახალი, სოციალისტური ბაზისი მისი ახალი ზედნაშენით. მიუხედავად ამისა, რუსულ ენას ამ ხნის განმავლობაში რაიმე რღვევა არ განუცდია; თავისი სტრუქტურის მხრივ, ამბობს ამხანაგი სტალინი, დღევანდელი რუსული ენა დიდად არ განსხვავდება პუშკინის ენისაგან.

დიდი ბელადის ეს სიტყვები თამამად შეიძლება გავიმეოროთ ახალი სალიტერატურო ქართულის მიმართ, სალიტერატურო ქართულისა, რომლის დამკვიდრება და გავრცელება დაკავშირებულია ჩვენი ენის დიდი რეფორმატორების—ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის სახელებთან.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ ერთიანი ეროვნული ენა წარმოადგენს უმაღლეს ფორმას, რომელსაც ემორჩილებიან დიალექტები, როგორც დაბალი ფორმები. „განვითარების ყველა ეტაპზე ენა, — ამბობს ი. სტალინი, — როგორც საზოგადოებაში ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, საერთო და ერთიანი იყო

საზოგადოებისათვის, იგი თანაბრად ემსახურებოდა საზოგადოების წევრებს დამოუკიდებლად მათი სოციალური მდგომარეობისა.“*

სტალინური დებულება საერთო-სახალხო ენის სტრუქტურის შესახებ შინაგანი აუცილებლობით გამორიცხავს ნ. მარის ვულგარულ-მატერიალისტურ, ანტიმარქსისტულ „დებულებას“ ენის კლასობრიობის შესახებ. ნ. მარი აღიარებდა, რომ არ არსებობს საერთო-სახალხო ენა; ეროვნული ენა არის ფიქცია, რეალურად არსებობს მხოლოდ კლასობრივი ენები. აქედან გასაგებია, რომ, მარის „კონცეფციით“, გვექნება „თავადაზნაურული ენა“, „ბურჟუაზიული ენა“, პროლეტარული ენა...“ „მე ვფიქრობ, რომ ამ დასკვნაზე უფრო შემცდარი არა არის რა, — ამბობს ი. სტალინი, — შეიძლება თუ არა ეს დიალექტები და ჟარგონები ენებად მივიჩნიოთ? რა თქმა უნდა, არ შეიძლება.“**

ნ. მარი, მაგალითად, ფიქრობდა, რომ არსებობს „ფეოდალური ქართული ენა“. ეს იგივე ენაა, რომელიც ცნობილია ძველი ქართული ლიტერატურული ენის სახელით. სომხებსაც ორი ენა ჰქონიათ, მარის თეორიით: ფეოდალური ენა, რომელსაც უპირისპირდება ხალხური სომხური. მარი იქამდის მივიდა, რომ ტიპოლოგიურად ძველსომხური და ძველქართული (როგორც „ფეოდალური ენები“) ერთ სიბრტყეზე დააყენა, და თურმე „ფეოდალურ ქართულ ენას“ და „ფეოდალურ სომხურ ენას“ გაცილებით მეტი საერთო სტრუქტურული ელემენტები ჰქონია, ვიდრე „ფეოდალურ ქართულ ენას“ ხალხურ ქართულთან, ან კიდევ: „ფეოდალურ სომხურ ენას“ ხალხურ სომხურთან. ამგვარ ანტიმეცნიერულ, ანტიმარქსისტულ შეხედულებებს დიდი გასავალი ჰქონდა საბჭოთა ენათმეცნიერებაში ნ. მარისა და მისი მიმდევრების მეოხებით.

ი. სტალინმა გამანადგურებელი ლახვარი ჩასცა ნ. მარის ე.წ. „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებას“, დიდმა ბელადმა ღრმა მეცნიერული საბუთიანობით ნათელყო, რომ არ არსებობს კლასობრივი ენები, არსებობს საერთო-სახალხო ენა, ერთიანი ეროვნული ენა.

XIX საუკუნის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი მესვეურის იაკობ გოგებაშვილის მთელი მოღვაწეობა

* ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 10, 1951.

** იქვე, გვ. 11.

შიმართული იყო იქითკენ, რომ ხელი შეეწყო საერთო-სახალხო ქართული ენის შენებისათვის, ეროვნული ენის განმტკიცებისა და განვითარებისათვის.

გავეცნოთ იაკობ გოგებაშვილის ღვაწლს ამ დარგში, რამდენადაც ეს შეიძლება ერთი ლექციის ფარგლებში.

* * *

ახალი ქართული სალიტერატურო ენის სტრუქტურის დამკვიდრებასა და გავრცელებას სათავე დაედო გასული საუკუნის სამოციანი წლებიდან, როდესაც სამწერლო ასპარეზზე გამოდიან ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი, ფუძემდებელნი ახალი ლიტერატურული ენისა და მისი უდიდესი წარმომადგენლები.

როგორი იყო მწერლობის ენა და რა საენათმეცნიერო თეორიები არსებობდა ამ დროს საქართველოში?

ერთადერთი სალიტერატურო ჟურნალი — „ცისკარი“, რომელიც პოპულარობით სარგებლობდა მაშინ ჩვენს საზოგადოებრიობაში, თავს უყრიდა იმდროინდელ მოწინავე ქართველ ლიტერატორებს და საზოგადო მოღვაწეებს.

დამახასიათებელია ჟურნალ „ცისკრის“ ენობრივი პრაქტიკა. „ცისკრის“ ენა არ არის ერთგვაროვანი. ერთი მხრით, იქ მოთავსებულ წერილებში გვხვდება არქაული, დრომოკმული გრამატიკული ფორმები და ძველი ყოფისათვის დამახასიათებელი სიტყვები და გამოთქმები. მაგალითად, აღსანიშნავია ძველი ასოების (ა, ე, ი, ჯ, ზ) ხმარება, ასოებისა, რომელნიც ამ დროს აღარ წარმოითქმოდნენ და ორთოგრაფიის ხელოვნურ გართულებას წარმოადგენდნენ (ეს ასოები, მათთან ერთად ზ, „ცისკრის“ არსებობის მთელ მანძილზე იხმარებოდა). გვხვდება კითხვითი ა, დამახასიათებელი კლასიკური ქართულისათვის (იყო? არსა?); ხმარებაშია ზმნის საწყისი ფორმის ვითარებით ბრუნვაში დასმა მიზნის გარემოების ფუნქციით („წავიდნენ შეპყრობად“...); სახელობით ბრუნვაში დასმული გრამატიკული ობიექტი ზმნაში წარმოდგენილია ნართით („ისინი მოკლნა“...), ისე როგორც ეს იყო ძველ სალიტერატურო ენაში; მიმართებითი ნაცვალსახელის („რომელიც“) ადგილას ხშირად იხმარება „ი გი“ ნაწილაკდართული ფორმები („რომელ-იგი“); ფართოდ გამოყენებულია მესამე პირის ობიექტის

ნიშნად მრჩობლი პრეფიქსი ჰს („დაჰსწერს“, „ჰსტირის“, „ჰსჩანს“),
და სხვ.

ეს არქაული ნორმები უმთავრესად გვხვდება გარკვეული ქან-
რის ნაწარმოებებში.

ამის გვერდით „ცისკარში“ იბეჭდება საყოფაცხოვრებო ხა-
სიათის ლიტერატურული ნაწარმოებები, წერილები სოფლის მეურ-
ნეობის საკითხებზე და მისთანანი, სადაც ახალი ქართულის ნორ-
მებია გამოყენებული. ამგვარ თხზულებებში არაიშვიათად თავს
იჩენს დიალექტური ფორმებიც, ხალხური მეტყველებისათვის და
მახასიათებელი მოვლენები. მაგალითად, ივ. კერესელიძის კომედია-
ში („ცოლები დავკარგეთ“, 1861) გვხვდება რატული კილოსათვის
ნიშანდობლივი ფორმები: „ქვე“, „თვარემ“, იმერული „იმე“, „იქა-
ნა“ და მისთ. მძლავრად შეიმჩნევა დასავლური კილოების ფრაზე-
ოლოგია.

ახალი ლიტერატურული ნორმები განსაკუთრებით ქარბადა
წარმოდგენილი ლავრენტი არდაზიანის თხზულებებში—„მოგზაუ-
რობა ტფილისის ტროტუარზე“, „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაში-
ლი“, „მორჩილი“ და სხვ. აქ აშკარად იგრძნობა ახალი ქართული
ენისათვის დამახასიათებელი ნიშნები.

1860 წელს გამოქვეყნდა ახალგაზრდა აკაკი წერეთლის ლექ-
სი „საიდუმლო ბარათი“. ამ ლექსის ენამ მითქმა-მოთქმა გამოიწ-
ვია იმდროინდელ საზოგადოებაში. მოუხსმინოთ თვითონ აკაკის:
„იმ ხანებში ამ ლექსის გამოისობით ორი წერილიც მივიღე, —
ამბობს აკაკი, — ერთი ჩემი უცნობის ანჩისხატის დეკანოზის ეფრე-
მის იყო. აი რას მწერდა სხვათაშორის: „გილოცავ მეშაირობას
და თანვე გთხოვ, მამაშვილობას, ამისთანა ლექსებს მდაბიო ენით
ნუ სწერ! დარბაისლური ენა ეჭირება და შენ კი რაღაც სოფლიურ
ენითა სწერ. და ეს მით უფრო საშიშია, რომ შენი ლექსი ყველას
გულში ხედება. გამოსვლისთანავე სასიმღერო ლექსად გადაიქცა.
განსაკუთრებით ქალები იმღერიან და ვაი თუ მაგ შენ ენას მიეჩ-
ვიონ და გადაიგდონ გულიდან ძველი დარბაისლური ქართულიო.“
მეორე წერილი იყო ირაკლი ლორთქიფანიძისა. ისიც მაქებდა და
მთხოვდა, ძველი ენითა სწერეო. ამ წერილებმა, ცოტა არ იყოს,
გამაყოყმანეს მაშინ. 19 წლის ახალგაზრდას სულსა და გულს მიტკ-
ბობდა უფრო ის, რომ „ქალები იმღერიანო“, და მეც გადავწყვი-

ტე, რომ თავი დაეუდგა მწერლობას, მაგრამ სახალხო ერთ და არა დარბაისლურად წერასა“.

რა საენათმეცნიერო პრინციპებს იცავდნენ სალიტერატურო ენის იმდროინდელი თეორეტიკოსები?

არ არის შემთხვევითი, რომ სალიტერატურო ენის თეორიის საკითხები წყდება ისევ და ისევ ანტონ კათალიკოსის გრამატიკული კონცეფციის თვალსაზრისით. ანტონ კათალიკოსი კი დიდი არქაისტი იყო, ავტორი სამი სტილის თეორიისა, ხელოვნური ენის შემქმნელი და სალიტერატურო ქართულის ბუნებრივი განვითარების შემაფერხებელი.

ასე, მაგალითად, 1857 წლის „ცისკრის“ ნომერში დაიბეჭდა ბიბლიოგრაფია დავით ჩუბინაშვილის ქართულ გრამატიკაზე. ავტორი ყურადღებას მიაქცევს იმ გარემოებას, რომ ეს გრამატიკა არაა დაფუძნებული ანტონ 1-ლის გრამატიკულ სისტემაზე. „გარწმუნებთ, ანტონ კათალიკოზის ღრამმატიკა არის სწორეთ საფუძველი ჩვენის მშვენიერი ქართულის ენისაო“, დასძენს არქაული გრამატიკის თავგამოდებული დამცველი. „ტყუილად რაღას ვედებით ლობე-ყორეს, დაიბეჭდოს იგი ღრამმატიკა და ისწავლებოდეს სასწავლებელში, სადაც ასწავლიან ქართულს ენასო“,—ესაა დედა-აზრი ბიბლიოგრაფიული შენიშვნისა.

„სამი სტილის“ თეორიას იზიარებდნენ ჟურნალ „ცისკრის“ თეორეტიკოსები.

1860 წ. იბეჭდება ალ. ვახტანგის-ძე ჯამბაკურ-ორბელიანის ვრცელი წერილი სათაურით „ქართული უბნობა ანუ წერა“.

რა დებულებებია წამოყენებული ჯამბაკურ-ორბელიანის წერილში?

პირველად ყოვლისა, ავტორი გამოთქვამს აზრს, რომ უნდა აღიკვეთოს სიჭრელე ენისა; „ცისკრის“ ფურცლებზე ერთიანი ენა უნდა იხმარებოდეს, გრამატიკულ-ლექსიკურ სხვადასხვაობას ადგილი არ უნდა ჰქონდესო. ქართული ენის თვისება სამად გაიყოფებაო, გვასწავლის ავტორი: 1) საღვთო წერილის ენა, ანუ ეკლესიური ენა, 2) დარბაისელთა მეტყველება, 3) გლეხკაცობის ენა. ავტორი აცხადებს, რომ ანტონ კათალიკოსს და ანტონ ჭყონდიდელს ულაპარაკიათ ძველქართულად და მათი ენა კემმარიტად საამო იყო. რომელი ენა უნდა შემოვიღოთ? ძველი ენა ძნელი შემოსაღებია, მოძველებულია; საჭიროა დარბაისელთა ენის შემოღე-

ბა. ესაა ენა, რომელზედაც დაწერილია საერო წიგნები—„ვეფხისტყაოსანი“, „რუსუდანიანი“, „დავრიშიანი“, „სიბრძნე-სიცი-
რუსისა“, „ყარამანიანი“ და სხვ. აი, ესაა, ავტორის აზრით, სანი-
მუშო ენა და ღირსი ლიტერატურული გამოხატულებისა. გლახთა
ენის შესახებ კი ნათქვამია, რომ იგი „დაშვებული ენაა“, რომელ-
საც არ შეუძლია ასწიოს სიმძიმე ნამდვილი ქართული მეტყველე-
ბისა.

შემდეგ გამოქვეყნდა ბაქარ ქართლელის წერილი, სადაც ლა-
პარაკია ქართული ენის დიალექტობრივ დეფერენციაციასზე. ავტო-
რი იზიარებს ქართული ენის სამად დაყოფის თეორიას. გრამატი-
კის შესახებ იგი შენიშნავს, რომ გრამატიკით ენის შესწავლა არ
შეიძლება, როგორც არ შეიძლება ლოგიკის შესწავლით მსჯელო-
ბის გამომუშავება. მთავარია, ავტორის აზრით, ძველი წიგნების
კითხვა და სანიმუშოდ დაწერილი თხზულებების შესწავლა.

არ იქნებოდა მართალი, თუ ვიტყოდით, რომ მაშინ მხოლოდ
ეს კონსერვატორული თვალსაზრისი იყო გამოთქმული სალიტერა-
ტურო ენის ნორმების თაობაზე. არა, პროგრესული აზრებიც იყო
გამოთქმული, და ამ მეორე თვალსაზრისის წარმომადგენელია ჩვენი
გამოჩენილი პროზაიკოსი ლავრენტი არდაზიანი.

ლ. არდაზიანი ერთ-ერთ წერილში ამბობს: რატომ არ გვი-
ვარგა პროზის ენა? უპასუხებს: ორგვარი ფორმა გვაქვს ენისა:
საღეთო წერილისა და საერო (სახალხო). პირველი არსებითად
ბერძნული კონსტრუქციების გავლენის შედეგია, ხოლო მეორე—
„არ მიემსგავსება მას, რადგან ამ ენით ლაპარაკობდა ხალხი, წერ-
დნენ პოეტები და მწერლები“. ავტორი დასძინს: „გამშვენიერე-
ბული პროზა შესაძლებელია მხოლოდ საერო ენაზე“. პროზა უნ-
და იწერებოდეს ამ საერო, სახალხო ენაზე, რადგან, მისი სიტ-
ყვით, ესაა ნამდვილი ძირეული ფორმა ქართული ენისა. ავტორი
ხაზს უსვამს საღეთო წერილის ენის ხელოვნურობას და საერო
ენის ბუნებრიობას. ეს პროგრესული შეხედულებანი ენაზე ორგა-
ნულად დაკავშირებულია არდაზიანისავე სამწერლო რეალისტურ
მეთოდთან; ნამდვილი რეალისტური ნაწარმოების შექმნა შეუძლე-
ბელი იყო საერო, სახალხო ენის გარეშე.*

* იხ. ამბ. გაჩეჩილაძე, ქართული რეალიზმის ისტორიისათვის. „ლიტერა-
ტურული ძიებანი“, VI, 1950.

1861 წლის „ცისკარში“ იბეჭდება თერგდალეულთა მეთაურის ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძის წერილი კოზლოვის „შეშლილის“ ქართული თარგმანის გამო, ეს წერილი ყუმბარასავით გასკდა მაშინდელ ქართულ საზოგადოებაში. ილიამ აქ გამოთქვა სრულიად ახალი აზრები მწერლობაზე, მწერლობის როლზე საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში,* ლიტერატურული ენისა და სტილის საკითხებზე. ილიამ თავის წერილში არ იხმარა ძველი ასოები (ა, ჯ, წ, ზ, ზ), მათ უხმარებლობას ცალკე დავასაბუთებო.

ილია ჭავჭავაძის ამ გაბედულ გამოსვლას სასტიკად გამოეხმაურნენ ძველი თაობის ლიტერატორები. მათ დაგმეს ილიას ახალი შეხედულებანი მწერლობაზე, მისი პროგრესული ხასიათის რეფორმები ქართული სალიტერატურო ენის სფეროში.

ილიამ თავის ვრცელ „პასუხში“ მოგვცა სალიტერატურო ენისა და სტილის სფეროში ახალი პოზიციების საფუძვლიანი დასაბუთება. ესაა პირველი თეორიული დასაბუთება ახალი ლიტერატურული ენის უფლებებისა. ამიერიდან სასტიკი ბრძოლა გამოეცხადა არქაულ, დრომოკმულ სიტყვებსა და გამოთქმებს, ანტონის სკოლის მიერ გამომუშავებულ ხელოვნურ გრამატიკულ ფორმებს, რომელთა უკუგდება ცხოვრებამ უფრო ადრე წამოჭრა, მაგრამ თერგდალეულთა სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლამდის ამ ენის უარყოფა მეცნიერული საბუთიანობით არავის უცდია. ხალხს უნდა მიეუგდოთ ყური, ამბობს ილია ჭავჭავაძე, ხალხური მეტყველების ნიადაგზე უნდა გარდაიქმნას სალიტერატურო ენა,—აი დევიზი თერგდალეულთა მოწინავე წარმომადგენლების სამწერლო მოღვაწეობისა.

გასული საუკუნის სამოციან წლებში ქართული საერთო-სახალხო ეროვნული ენისათვის ბრძოლამ მწვავე ხასიათი მიიღო.

საერთო-სახალხო ენის, ერთიანი სალიტერატურო ქართულის ფორმირებისა და დამკვიდრების დიდ ეროვნულ საქმეს დაუფასებელი აწავი დასდო იაკობ გოგებაშვილმა. დიდი პედაგოგი დედენას „ძირითად ეროვნულ ძალად, ეროვნების მთავარ ბურჯად“ მიიჩნევდა, კარგად გრძნობდა ქართული ენის სიმდიდრეს, დიდბუნებოვანობას,—ჩვენი ენა „ეკუთვნის მაღალ აგებულობის ენათა დასსაო“, ამბობდა იგი. იაკობი სახელდობრ ხაზს უსვამს ქართული ენის ბუნების სიმარტივეს, გრამატიკული სქესის უქონლობას, თანდებულების სიტყვის ბოლოში მოქცევას, მახვილის თავისებუ-

* ილიას შეხედულებები მწერლობაზე განხილულია ლ. ასათიანის მონოგრაფიაში: „გრიგოლ ორბელიანი“, 1946.

რებას, ზმნის ფორმათა მრავალფეროვნებას და გასაოცარ მოქნილობას, ლექსიკის, კერძოდ, სინონიმების სიმდიდრესა

ამასთანავე ი. გოგებაშვილი კარგად ხედავდა იმ დროს ჩვენი მშობლიური ენის დაკნინებასა და უუფლებობას; სკოლიდან, სახელმწიფო დაწესებულებებიდან, ქარხნებიდან და ფაბრიკებიდან ქართული ენა განდევნილი იყო რუსიფიკატორული პოლიტიკის წყალობით: ი. გოგებაშვილს თავის „შინაურ მიმოხილვაში“ (1880 წ. „ივერია“) საგულისხმო ცნობები მოჰყავს იმის შესახებ, თუ როგორ იჩაგრებოდა სკოლაში ქართული ენა. თბილისის პირველ გიმნაზიაში, გოგებაშვილის ცნობით, რუსული სუფთა წერისათვის დაწესებული ყოფილა 299 გაკვეთილი, გალობისათვის—242, სომხური ენისათვის—101, ხოლო ქართულს რგებია მხოლოდ 23 გაკვეთილი. დამახასიათებელი ვითარებაა.

ქართული ენის მაშინდელმა უუფლებობამ ათქმევინა იაკობს შემდეგი სიტყვები: „ქართული ენა ამჟამად ჰგავს მშვენიერ ფოლადის სახნისსა, რომელიც უგუნურს პატრონს კუნჭულში მიუგდია, იშვიათად ხმარობს და ჟანგს აჰმევენებს. ამიტომ, ობიექტურად, თავის-თავად მდიდარი და განვითარებული, ქართული ენა სუბიექტურად, ჩვენს პირში არის ლატაკი და დღე ნაკლულს არსებანს მოგაგონებთ“.*

დიდი პედაგოგის მთელი თავდადებული და უმწიკვლო მოღვაწეობა გასხვიოსნებულაია ერთი იდეალით: ემსახუროს „ეროვნების ბურჯს“—მშობლიურ ქართულ ენას, ხელი შეუწყოს ამ „ჟანგმოდებული ფოლადის სახნისის“ ამუშავებას.

* * *

იაკობ გოგებაშვილის მუშაობა ლიტერატურული ენის დარგში ორი მიმართულებით წარიმართა. პირველად ყოველსა, გოგებაშვილი მხურვალე მონაწილეობას იღებს ახალი ქართული სალიტერატურო ენის უფლებათა თეორიულ დასაბუთებაში, ლიტერატურული ნორმების დადგენისა და მოწესრიგების საქმეში, თავგამოდებით იბრძვის ენის სიწმინდის დაცვისათვის, ახალი ნორმების გამოუმუშავებისა და დრომოჭმული ფორმების უკუგდებისათვის.

* ი. გოგებაშვილი ი. რჩეული ნაწერები, II, გვ. 361.

ამდენად, იაკობ გოგებაშვილის დამსახურება ქართული გრა-
მატიკული აზროვნების ისტორიაში თვალსაჩინოა.

მეორე მხრით, იაკობ გოგებაშვილი პრაქტიკულად ხელს უწყობს ახალი სალიტერატურო ენის შექმნასა და დამკვიდრებას თავისი ბრწყინვალე სახელმძღვანელოებით და მრავალი ორიგინალური ნაწარმოებით—მხატვრული თუ ისტორიული ხასიათის თხზულებებით.

ამთავითვე უნდა ვუპასუხოთ კითხვაზე: რა მეთოდოლოგიური ხასიათის საენათმეცნიერო დებულებებს ეყრდნობოდა იაკობ გოგებაშვილი თავის თეორიულ და პრაქტიკულ საქმიანობაში?

ი. გოგებაშვილი ინტუიციურად გრძნობდა, რომ ენის განვითარებას შინაგანი კანონები აქვს, რომ ენა „მისდევს თავისს ბუნებრივს ალღოს“, თანდათანობით იხვეწება და სრულყოფილი ხდება, აღის „მომწიფებულ, დასრულებულ და ამალღებულ უსრულეს საზოგადო კანონამდის“. აქედან ცხადია, რომ ისეთი ენობრივი ფორმა უნდა გავაბატონოთ ლიტერატურულ ენაში, რომელიც გამოხატავს „პროგრესულ ცვლილებასა ქართულს ენაში“. ი. გოგებაშვილი იზიარებს თავის დროზე ილია ჭავჭავაძის მიერ წამოყენებულ დებულებას: „ენას კანონს თვითვე ენა აძლევს.“

იაკობ გოგებაშვილის მიერ ყრუდ გამოთქმული მოსაზრება ენის თანდათანობითი დახვეწის, სრულყოფის, „პროგრესულ ცვლილებათა“ შესახებ ენათა განვითარების კანონზომიერების სწორი დადასტურებაა.

სტალინურ ენათმეცნიერებაში წამოყენებულია და დასაბუთებული მყარი დებულება ენის თანდათანობითი სრულყოფისა და განვითარების შინაგანი კანონზომიერების შესახებ. ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ მთელი რიგი ეპოქების მანძილზე შემუშავებული გრამატიკული წყობა, რომელიც ენას შეუსისხლხორცდა, თანდათანობით სრულყოფილი ხდება, აუმაჯობესებს და აზუსტებს თავის წესებს, იძენს ახალ წესებს. ეს განვითარება კი ხდება არა ნაბტომისებურად, არა აფეთქების გზით, არა ისე, როგორც იცვლება ზედნაშენი, არამედ განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით, ძველი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობითი კვდომისა და ახალი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობითი დაგროვების გზით.

ი. გოგებაშვილი საერთო-სახალხო ენის ნიადაგზე დგას. ამდენად მისთვის მიუღებელია ენობრივი სეპარატიზმი, როგორც საყოველთაო-სახალხო ენის პოზიციებიდან გადახვევის მავნე ტენდენცია. ჩვენი დიდი პედაგოგი პირდაპირ ამბობს, რომ ენის აჭრელებას დიალექტური ფორმებით „უნდა ვერიდოთ, რადგანაც მას შეუძლიან ხელი შეუწყოს პროვინციალურ სეპარატიზმს, რომელიც უფრო მეტად იქნება მავნებელი, ვიდრე იყო ჩვენი ისტორიული პოლიტიკური სეპარატიზმი, რომელმაც დააქუცმაცა ჩვენი ქვეყანა...“ („დროება“, № 245, 1909 წ.).

იაკობ გოგებაშვილმა კარგად იცოდა, რომ ესა თუ ის ენობრივი მოვლენა უწინარესად მწერლობის გზით ვრცელდება და მკვიდრდება საერთო-სახალხო ენის საგანძურში. აქედან გასაგებია, რომ მწერალი უნდა ერიდოს ისეთი ენობრივი მოვლენის გამოყენებას, რომელიც არ ეგუება საერთო-სახალხო ენის სტრუქტურას, არ შეესაბამება დედაენის ბუნებასა და თვისებას. მით უმეტეს დიდია ამ მიმართულებით დამსახურება ავტორიტეტული მწერლებისა.

იაკობი დაუზოგველად ამხელდა ჩვენი გამოჩენილი მწერლების ენაში შეპარულ გაუმართავ ენობრივ ფორმებს და მკაცრად აკრიტიკებდა ამა თუ იმ პროვინციალიზმის გაბატონებას სალიტერატურო ენაში.

აი ერთი მაგალითიც.

აკაკი წერეთლის ნაწერებში გოგებაშვილმა შენიშნა ფორმა „ჭკვიერი“ (ჭკვიანი), რომელიც იმერული დიალექტიდან იყო აღებული. ამ სიტყვას ბრძოლა გამოუცხადა იაკობმა. „ჭკვიერი არის უხეირო ნაძალადევი ჩიქორთული და მის ხმარებას აკაკი უნდა ერიდოს“, ამბობდა ის. და ეს მით უფრო საშიში იყო, რომ აკაკის დიდი ავტორიტეტის წყალობით ამგვარი ფორმები ადვილად დამკვიდრდებოდა ენაში. (აკაკიმ) „თავისი ავტორიტეტის გამო ეს მდარე, შეუსაბამო ფორმა შეიძლება დაამკვიდროს სალიტერატურაში ქართული ენის საზიანოდ“, სრულიად მართებულად აღნიშნავდა დიდი პედაგოგი. ი. გოგებაშვილმა იცის, რომ ყველაფერი, რასაც გავიგონებთ ხალხში, არაა მისაღები. ეს აზრი გამოხატულია შემდეგ სიტყვებში: „პოეტს გაუგონია ხალხში, მოსწონებია და უხმარია... ერთს რომელიმე კუნჭულში ხმარება რომელიმე სიტყვისა არ ამართლებს მის შემოტანას საერთო

ეროვნულ ენაში“, მაშინ როდესაც რომელიმე სწორი ფორმა (მისი შესაბამისი) „გამეფებულა საქართველოს ორ წილში“ („ბასუხი „კვალის“ რაზმისა“).

ი. გოგებაშვილი განყენებულად არ განიხილავდა ქართულ ენას; იგი ენას უკავშირებდა ხალხის ისტორიას, მის წარსულს, აწმყოსა და უკეთეს მერმისს.

ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ ეს გზა სწორია. „ენა და მისი განვითარების კანონები შეგვიძლია გავიგოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში,—ამბობს ი. სტალინი,—თუ მას შევისწავლით განუყრელ კავშირში იმ საზოგადოების ისტორიასთან, იმ ხალხის ისტორიასთან, რომელსაც შესასწავლი ენა ეკუთვნის და რომელიც ამ ენის შემოქმედი და მატარებელია“.*

ლიტერატურული ენის ხალხურობისათვის ბრძოლა იაკობ გოგებაშვილს საყოველთაო-სახალხო ქართული ენის სრულყოფისათვის ბრძოლის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად მიაჩნდა.

ჩამავე დროს გოგებაშვილი მოითხოვდა ლიტერატურული ენის გაწმენდას დრომოქმული არქაიზმებისაგან. არქაული ფორმების დამცველებს იგი „ძველი წიგნების ბრმა თაყვანისმცემლებს“ ეძახდა.

იაკობი ებრძოდა იმათ, ვინც ცდილობდა ახალ სალიტერატურო ენაში გაეცოცხლებინა ძველი, მკვდარი ფორმები, ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი სიტყვები და გამოთქმები, დამახასიათებელია ერთი ადგილი მისი საპოლემიკო სტატიიდან: „მთლად, უვაჭროდ, დავუთმე ჩემს მოწინააღმდეგეთ ძველი მწიგნობრობა, თუმცა დარწმუნებული ვარ, რომ თუ სვინდისიერი მოღვაწე გულმოდგინებით გადაიკითხავს ძველს წიგნებსა, მეტადრე საეროსა, უეჭველად შეხვდება იმ ფორმასაც, რომელსაც ჩვენ ვესარჩლებით. ამ ფორმის გასამართლებლად ჩვენ სრულიად საკმარისად მიგვაჩნია ხალხის მიერ მისი ხმარება და საგრამატიკო საუბრები. ამ ორს ბურჯზედ არის იგი შეურყვნელად დამყარებული“ („ბასუხი „კვალის“ რაზმისა“).

ამრიგად, იაკობ გოგებაშვილი ახალი ქართული ლიტერატურული ენის დამკვიდრებისათვის აუცილებელ თეორიულ წინამძღვრებად მიიჩნევდა ქართული ენის შინაგანი კანონზომიერების გათვა-

* ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, გვ. 20, 1951.

ლის წინებას, ერთიანი ენის შექმნის საჭიროებას, ლიტერატურული ენის ხალხურობას და დრომოკმული, არქაული ენობრივი მოვლენების უკუგდებას.

* * *

ლიტერატურული ენის დაახლოება ხალხურ მეტყველებასთან, ცოცხალი სალაპარაკო ენის შერჩეული და დახვეწილი ნორმების გაბატონება სამწერლო ენაში ბუნებრივად ბადებდა აუცილებლობას ძირფესვიანად შეცვლილიყო ქართული გრამატიკული აზროვნების გეზი და მიმართულება, როგორც საგანი გრამატიკისა, ისე მეთოდი.

ცნობილია, რომ ანტონ პირველის სქოლასტიკური სკოლა გრამატიკის საგნად „მაღალი შტილის ენას“ მიიჩნევდა. ეს ენა კი არსებითად ძველი ქართული კლასიკური ენის თავისებურ ხელოვნურ სუროგატს წარმოადგენდა. ლიტერატურაში ახალი ნორმების შემოღება კი მოითხოვდა ქართული გრამატიკის დაფუძნებას ახალი ლიტერატურული ენის მასალაზე. ი. გოგებაშვილი სასტიკად აკრიტიკებდა ძველი გრამატიკების მეთოდოლოგიურ საფუძვლებს და თეორიულად და პრაქტიკულად ხელს უწყობდა ახალი ქართული გრამატიკის გამომუშავებას. გოგებაშვილმა მკვეთრად განსაზღვრა გრამატიკის, როგორც დამხმარე დისციპლინის როლი და უარყო ქართული ენის გრამატიკული სისტემის განხილვა უცხო ენათა სტრუქტურის მიხედვით. „ამ მხრივ იაკობი გვერდში უდგას ილია ჭავჭავაძეს, მისგან ლგბულობს თეორიულ საფუძვლებს და ასაბუთებს პრაქტიკით.*

იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებანი ქართული ენის გრამატიკულ აღნაგობაზე მოცემულია უმთავრესად საპოლემიკო წერილებში („საგრამატიკო ბაასი“, „მეორე საგრამატიკო ბაასი“ და სხვ.); რომლებიც გამოქვეყნებულია „ივერიაში“ 1886 წელს. მასვე ეკუთვნის ქართული ენის გრამატიკა, რომელიც არ გამოქვეყნებულა.

გაზ. „ივერიის“ ფურცლებზე 1886 წელს დაიბეჭდა მიხეილ ნასიძის სტატია „ორი საგრამატიკო ბაასი“, სადაც ავტორი ეხება

* გ. ახვლედიანი, ქართული გრამატიკის საკითხები იაკობ გოგებაშვილის შრომებში: „იაკობ გოგებაშვილი. საიუბილეო კრებული“, გვ. 65, 1940.

გრამატიკის როლს ენის შესწავლის პროცესში. ი. გოგებაშვილი მეთოდოლოგიურად სწორ ნიადაგზე დგას, როდესაც ნასიძესთან კამათში აღნიშნავს, რომ მთავარია პრაქტიკული ცოდნა, გრამატიკა კი დამხმარე ღონისძიებაა. აი რას ამბობს იაკობი: „უმთავრესი და საუკეთესო ღონისძიება ენის შესწავლისათვის გახლავთ: ხალხის გონების ნაწარმოები, პოეზია და სიტყვაკაზმული პროზა... გრამატიკა არის მხოლოდ დამხმარე ღონისძიება, რომელიც სარჩულად ედება პრაქტიკულ ცოდნას.“

მაგრამ მთავარია შემდეგი. მიხეილ ნასიძე თავის სტატიაში იძლევა ქართული ენის გრამატიკული კატეგორიების დახასიათებას; ამ კატეგორიების ნასიძისეული კვალიფიკაცია კი ყალბია და ქართული ენის ბუნებისათვის შეუფერებელი. შეცდომა წარმომდგარია იქიდან, რომ ნასიძე ქართული ენის ფორმებს უყურებს სულ სხვა სისტემის ენის—რუსული ენის—გრამატიკული სტრუქტურის საშუალებით. ქართულ ენას თავისი სტრუქტურული ნიშნები აქვს, რუსულს კიდეც თავისი, ხოლო ერთი ენის საზომით განხილვა მეორე ენის თავისებურებისა მეთოდოლოგიურად მიუღებელია.

ი. გოგებაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „ასეთივე მარცხი მოელის ყველას, ვინც ქართული ენის შენობის შესწავლისათვის ქვაკუთხედად არ დასდებს მის საგრამატიკო ანალიზს... და დაიწყებს ნეკერაობასა უცხო ენების მიხედვით.“

ი. გოგებაშვილის ეს პოლემიკური წერილები, ზოგად გრამატიკულ შეხედულებებთან ერთად, საყურადღებოა პოზიტიური თვალსაზრისითაც: მათში მოცემულია ქართული ენის გრამატიკული კატეგორიების კონკრეტული ანალიზი.

მ. ნასიძე უარყოფდა ქართულ ენაში ორ ბრუნვას: მოქმედებითსა და ვითარებითს (კაცითა, კაცად). „კაცით“ ფორმა მომდინარეობს ფორმისაგან—„კაცითურთ“, ე. ი. „თურთ“ ერთვის სახელობითი ბრუნვის ფორმასო. „კაცად“ ფორმა კი, ნასიძისავე აზრით, ზმნიზედაა და არა ბრუნვა (იმეორებს დიმ. ყიფიანის შეხედულებას).

ი. გოგებაშვილი აკრიტიკებს ამ გაგებას და იცავს ბრუნვებს, რომლებიც ცნობილი არიან მოქმედებითისა და ვითარებითის სახელით. ავტორის დასაბუთება ასეთია: „თურთ“ და „ით“ დაბოლოებიანი ფორმები ერთნაირი არ არის. შეადარე კონტექსტები: „ვთოხნე თოხით“—„ვთოხნე თოხითურთ“, „ვკამე ენით“—„ვკამე

ენითურთ“. დამოწმებულია ასეთი ფრაზა: „მე მოვედი ურმით დედითურთ“, „მე წავედი რკინის გზით ძმითურთ“. აქედან ჩანს, რომ მათ სხვადასხვა დანიშნულება აქვთ და ამიტომ, ვთქვათ, „თოხით“ არ შეიძლება ფორმისაგან „თოხითურთ“ მომდინარეობდესო“.

ასევე საყურადღებოა ი. გოგებაშვილის შენიშვნები წოდებითი ბრუნვის, ნანათესაობითარი ბრუნვისა და სხვათა შესახებ.

* * *

იაკობ გოგებაშვილის მთავარი დამსახურება მშობლიური ენის გამდიდრება-განვითარების თვალსაზრისით იმაში გამოიხატება, რომ მან შექმნა უკვდავი სახელმძღვანელოები — „დედა ენა“ და ბუნების კარი“, სადაც გადაშლილია ქართული ენა მთელი თავისი მრავალფეროვნებითა და მომხაზლობით.

გამოჩენილმა პედაგოგმა თავის სახელმძღვანელოებს ენციკლოპედიური ხასიათი მისცა. მოზარდი თაობა ამ წიგნებით ეცნობოდა ბუნებისმეტყველებას, მშობლიური ქვეყნის გეოგრაფიას, ისტორიას, ლიტერატურას, ეთნოგრაფიას. ეს არ იყო შემთხვევითი: რამდენადაც მაშინ ქართულ ენას ასწავლიდნენ მხოლოდ დაბალ კლასებში, ხოლო უფროს კლასებში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, აუცილებელი იყო თავიდანვე მიეწოდებინა სახელმძღვანელოს მოსწავლეებისათვის რეალური განათლება მშობლიურ ენაზე. „ეს მრავალფეროვანი შინაარსი, რომელიც იპყრობს უფრო საინტერესო მხარეებს საგნებისას, აყვარებს ბავშვებს ცოდნას, უვითარებს და უმდიდრებს აზრსა და ენასა და მეტნაკლებობით ამცირებს იმ დიდ ბოროტებას, რომელიც წარმოსდგება უცხო ენაზე საგნების სწავლებიდან საშუალო სასწავლებელში“, ამბობდა იაკობი („რჩეული ნაწერები“, 1, გვ. 484).

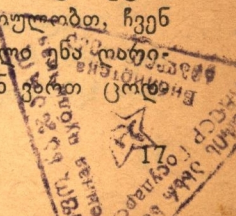
ეს გარემოება შეუმჩნეველი არ დარჩებოდა რუსიფიკატორული პოლიტიკის მესვეურებს. ცნობილმა დეკანოზმა ვოსტორგოვმა ხმა აღიმალა „ბუნების კარის“ წინააღმდეგ და გამოთქვა აზრი, რომ ქართული სახელმძღვანელოები მხოლოდ ენას უნდა ასწავლიდნენ, იმასაც სასულიერო სტატიების საშუალებით; ცოდნის იარაღად კი მხოლოდ რუსული ენა უნდა გამოვიყენოთ. შავრაზმელ დეკანოზს მეტადრე აბოროტებდა „ბუნების კარში“ მოქცეული საქართველოს ისტორია და გეოგრაფია.

იაკობ გოგებაშვილმა შეუპოვარი ბრძოლით დაიწვა „ბუნების
კარი“; მან კარგად იცოდა, რომ „ვოსტორგოვებს დიდი ხანი
სურთ ქართული სკოლა გადააქციონ დენაციონალიზაციის, გადაგ-
ვარების და დაცემის იარაღად“.

„დღეა ენისა“ და „ბუნების კარის“ მრავალფეროვანი შინა-
არსი განსაკუთრებით ფასეული იყო ქართული ენის მდიდარი ლექ-
სიკური თუ ფრაზეოლოგიური მასალის შესათვისებლად და შესა-
სისხლხორცებლად. მოზარდი თაობა ამ გზით ეცნობოდა ცოდნის
სხვადასხვა დარგს—ზოოლოგიას, ბოტანიკას, ფიზიკას, გეოგრა-
ფიას... და ამის შესაბამისად სწავლობდა ზოოლოგიურ, ბოტანი-
კურ...ცნებებსა და ტერმინოლოგიას.

აკაკი წერეთელმა, ილია ჭავჭავაძემ, იაკობ გოგებაშვილმა კარ-
გად იცოდნენ, რომ ხალხის ცოცხალი სალაპარაკო ენა წარმოად-
გენს სალიტერატურო ენის გამდიდრებისა და განვითარების დაუშ-
რეტელ წყაროს. ახალი სალიტერატურო ქართულის აგების ინტე-
რესი მოითხოვდა ხალხური სიტყვიერების ზღვა მასალის შეკრებას,
სისტემატიზაციასა და გამოქვეყნებას. ქართული ენის ლექსიკონის
გამდიდრებისათვის ეს აუცილებელი იყო. „ენა ხალხმა კარგად
იცის და არ ვიცით მხოლოდ ჩვენ, რადგან კაბინეტში ვზივართ და
ხალხს კი არ ვიცნობთ“, ამბობდა აკაკი წერეთელი. ამით აიხს-
ნება, რომ როგორც ილია და აკაკი, ისე გოგებაშვილიც ხალხში
ტრიალებდნენ და აგროვებდნენ ჩვენი თვალთშეუდგამი ზეპირსი-
ტყვაობის ფასდაუდებელ ნიმუშებს. სხვა არა იყოს—რა, ისეთი სე-
რიოზული პერიოდული ორგანო, როგორიც იყო აკაკის თვეური
კრებული, ამ დიდ ეროვნულ საქმეს ემსახურებოდა. ამ გზით გროვ-
დებოდა დიდძალი მასალა, იბეჭდებოდა სიტყვათა ახსნა-განმარ-
ტებები, ანდაზა-გამოცანები, ზღაპრები, ლექსები, შაირები და
სხვ. ამრიგად, ფართო ნიადაგი მზადდებოდა საერთო-სახალხო
ენის გაფურჩქვნისა და განვითარებისათვის.

მოვუსმინოთ აკაკის: „აი, ახლაც სოფლელებს ზღაპრებს ვათ-
ქმევივნებ ხოლმე და, უნდა ნახოთ, რამდენს სიტყვებს მისთანას
ხმარობენ, რომელიც მე ან დავიწყებული მაქვს და ან არ მცოდნია,
მაგრამ ნამდვილი ქართული სიტყვები კი არის. როცა უცხო
ენებიდან რასმე ვთარგმნით და სიტყვებს ვეღარა ვპოულობთ, ჩვენ
ყოველთვის მითი ვიმართლებთ თავს, რომ ქართული უნაიბრუნ-
ებიაო და იმას კი არა ვფიქრობთ, რომ ჩვენ თვითონ ვართ ცოდნი“.

44072
-
2182
-1

ნით ღარიბნი! ძველ წიგნებს ჩვენ აღარ ვკითხულობთ, ხალხში ჩამდგარი არა ვართ, მათს სიტყვა-პასუხს რომ ყური ვუგდოთ, ვიგონებთ, რაც მოგვადგება ენაზე და მორჩა და გათავდა... მეტი გზა აღარ არის, ზეპირსიტყვაობას უნდა მივაქციოთ ყურადღება“.

იაკობ გოგებაშვილმა ბევრი მასალა ხალხური სიტყვიერებისა შეკრიბა უმთავრესად სოფ. ვარიანში, ქართლში. ფოლკლორის საუკეთესო ნიმუშები მან თავის სახელმძღვანელოებში შეიტანა და ამით დიდი ამაგი დასდო ლიტერატურული ენის დაახლოებას ხალხურ მეტყველებასთან. საქმარისია აქ გავითვალისწინოთ ზოგიერთი გარეგნული მაჩვენებელი იმისათვის, რომ დავრწმუნდეთ, თუ რა ფართოდ შეჰქონდა იაკობს თავის წიგნებში ფოლკლორული მასალა. ასე, მაგალითად, „დედა ენის“ I ნაწილის სავარჯიშოებში სულ მოთავსებულია 18 ნაწარმოები, რომელთაგან 10, ხალხური სიტყვიერების მასალაა. „დედა ენის II ნაწილის საკითხავ მასალაში 300 ნაწარმოებიდან 88 ნაწარმოები ხალხურია.

განსაკუთრებით ვრცლადაა წარმოდგენილი ანდაზა-გამოცანები. მაგალითად, „დედა ენის“ II ნაწილში 100-ზე მეტი ანდაზა მოთავსებულია. აქ გვხვდება ისეთი ანდაზები, როგორიცაა, მაგალითად, „სწავლა კაცს სიბერემდის არ მოსქარბდება“, „წყალი რომ დაგუბდება, აყროლდება“, „ცოცხალს არ მეცვა კაბანი, მკვდარსა ჩამაცვს ფარჩანი“, „ცალი ხელით ტაში არ დაიკვრის“, „რეგვენი საქმეს წაახდენს, ფათერაკს დააბრალებსა“, და სხვ.. ჩართულია ისეთი გამოცანები, როგორიცაა, მაგალითად, „თეთრი ხნული, შავი თესლი, თესლი მთესავს ეუბნება“, „დავკარ ხმალი, არ დაეტყო კვალი“, „ოთლო-თოთლო, ოთხო ბოძო, ზევით მთაო სათიბარო, ქვევით წყარო სადინარო“, „აბლი, ბაბლი, ვერცხლის ტახტი, მზით ავიდე, მთვარით დავდგი“ და მრავალი სხვ.

ეს ანდაზა-გამოცანები წარმოადგენენ ბუნებრივი ქართული მეტყველების კარგ ნიმუშებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ იაკობ გოგებაშვილი სახელმძღვანელოებში შესატან ფოლკლორულ მასალას სათანადოდ ხვეწდა, აშალა-შინებდა, დიდი სიფრთხილით ამუშავებდა და ასე გადამუშავებული სახით აწვდიდა მოზარდი ადამიანის ცნობიერებას.

მაგალითისათვის აქ დავიმოწმებთ ზოგიერთ მასალას, საიდანაც ჩანს, როგორ ხვეწდა სტილისტურად იაკობი ხალხში შეკრებილ ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს.

ხალხური კეღაძცია:

ბიჭო, ვისი ხარ ლამაზი,
დაურჩი დედაშენსაო,
საქმე რომ არა გქონდეს რა,
ჩამოირბენდე ჩვენსაო;

მოგიხდი წითელ ღვინოსა
მეც მოგიჯდები გვერდსაო,
დავლევ და დაგალევინებ
პატარა აზარ ფეშსაო.

გოგებაზვილის კეღაძცია:

ბიჭო, ვისი ხარ მალხაზი,
დაურჩი დედაშენსაო,
საქმე რომ არა გქონდეს რა,
ჩამოირბენდე ჩვენსაო;

გადგიშლი წიგნსა პატარას,
მეც მოგიჯდები გვერდსაო,
გასწავლი წერა-კითხვასა,
არაკებს გეტყვი ბევრსაო.

ხალხური კეღაძცია:

ყაყაჩოსა სიწითლთა
ყანა დაუმშვენებია,
წითელს ნუნუას ვაჟკაცის
გული გაუხარებია.

გოგებაზვილის კეღაძცია:

ყაყაჩოსა სიწითლთა
ყანა დაუმშვენებია,
ყმაწვილსა კარგი სწავლთა
სახლი გაუხარებია.

ხალხური კეღაძცია:

კურდღელი ჩამოცანცალდა
ფენმოტეხილი, საწყალი,
ზურგზე ეკიდა საგზალი
თუნგ ნახევარი მაჭარი.

გოგებაზვილის კეღაძცია:

კურდღელი ჩამოცანცალდა
ფენმოტეხილი, საწყალი,
ზურგზე ეკიდა საგზალი
კომბოსტო ნორჩი, ახალი.

ცნობილი ლექსი „მოდი ვნახოთ ვენახი“ ჩაუწერია გოგებაშვილს ერთი მოხუცი გლეხისაგან. მოხუცი თურმე ასე იწყებდა: „ია ვნახოთ ვენახი“. „ია“ აქ გაუგებარია. გოგებაშვილს ჰგონებია, რომ ესაა შემოკლებული „იარ“ (ე. ი. „იარ, ვნახოთ ვენახი“), მაგრამ ამ ვარაუდის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს მომდევნო სტრიქონი — „მოველ ვნახე ვენახი“, ე. ი. მოლაპარაკე თავისთავს ეუბნება და არა მეორე პირს. შემდეგ იაკობს „ია“-ს ნაცვლად ჩაუსვამს სათანადო კონსტრუქციისათვის შესაფერისი სიტყვა „მოდი“ (ამ შემთხვევაში სიტყვას პირდაპირი მნიშვნელობა არა აქვს) და გამოვიდა: „მოდი, ვნახოთ ვენახი“, და სხვ.

ხალხურ ზღაპარს „რწყილი და ჭიანჭველა“ ასეთი სათაური ჰქონია: „ტილი და რწყილი“. იაკობს აქაც ცვლილება მოუხდენია.

ი. გოგებაშვილის მიერვე ჩაწერილი ზღაპარი „მებადურის შვილი“ „დედა ენიდან“ გადაუბეჭდავთ ასეთი ცვლილებით: „მეთევზეს შვილი“. ამაზე იაკობი შენიშნავს, რომ „მეთევზეს ჩვენი ხალხი იმას ეძახის, ვინც თევზსა ჰყიდის სათევზე ღუქანში. იმათ კი, ვინც თევზს იჭერს, ჰქვიათ: „მებადური“, როცა ბადით იჭერს თევზსა.“

მხატვრული ლიტერატურიდან „ბუნების კარში“ უმთავრესად გამოყენებულია ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და რაფიელ ჭრისთავის თხზულებანი, რომლებიც ენობრივად დახვეწილია და ყველაზე უკეთ ასახავენ ახალი სალიტერატურო ენის თავისებურებებს გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური შემადგენლობის მხრივ.

გავეცნოთ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების ლექსიკურ მარაგს.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ცარიზმის დროს ქართულს მხოლოდ დაბალ სკოლებში ასწავლიდნენ, ხოლო ცოდნის სხვადასხვა დარგი შემდეგს კლასებში რუსულად ისწავლებოდა. ამიტომ, ბუნებრივია, ქართველ ახალგაზრდობას მეცნიერების სხვადასხვა დარგის რუსული ტერმინოლოგია ექნებოდა შეთვისებული და ქართული კი არა. იაკობ გოგებაშვილმა მიზნად დაისახა, რამდენადმე ეშველა ამ საქმისათვის: თავის სახელმძღვანელოებს, რომელთაც მხოლოდ ქართული წერა-კითხვა უნდა ესწავლებინა მოზარდი თაობისათვის, როგორც ვთქვით, ენციკლოპედიური განხრა მისცა; სახელმძღვანელოებში მოათავსა მრავალფეროვანი საკითხავი მასალა ბუნებისმეტყველებიდან, ისტორიიდან, ეთნოგრაფიიდან და სხვ.. ძალაუხერბურად ქართველი ბავშვები თავიდანვე ითვისებდნენ

ბოტანიკურ, მინერალოგიურ, ზოოლოგიურ, ასტრონომიულ და სხვა დარგების სახელწოდებებს. საბუნებისმეტყველო მასალა კი გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში დამუშავებულია დიდი გულსყუროთ და მეცნიერების უკანასკნელ მიღწევათა გამოყენებით.*

ასე, მაგალითად, ამ მრავალფეროვანი მოთხრობების საშუალებით მოზარდი თაობა ისისხლხორცებდა ბალახების (იონჯა, მრავალძარღვა, ლენტოფა, ბალბა...), ქვების (ტალი, შიფერი, ფირუზი, იაგუნდი...), თევზების (ფიჩხული, ტარაღანა, ზურგიელი...), ხეების (ვერხვი, ურთხელა, ნეკერჩხალი, თელა...), იარაღების (კეჭრი, ორთითა, საჭრეთელი, შუბი, არნადი...), ცხოველების (ჯიხვი, მაჩვი, კვერნა, ციყვი, ფარშევანგი...) და სხვათა ტერმინოლოგიას. ავილოთ მოთხრობა „ქერის თავგადასავალი“. აქ გვხვდება ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ხვიმირი, ბზე, ჯინჯილა, ფარცხი და სხვ. მოთხრობაში „სიმინდი“: ფუჩეჩი, ქოჩოჩი, დაფარცხვა და სხვ. ამავდემიზანს ემსახურება მხატვრული ლიტერატურის მასალაც. მაგალითად, რაფ. ერისთავის ლექსში—„გუთანი“ ურევია ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ღირღიტა, სახნის-საკვეთი, კაჭაჭი, ჯამბარა, ყამირი და სხვ.

იმ მიზნით, რომ ყოველი სიტყვა გასაგები ყოფილიყო, გოგებაშვილი სახელმძღვანელოებს ურთავდა ლექსიკონებს, სადაც განმარტებული იყო იშვიათი სიტყვები. „დედა ენის“ „პატარა ლექსიკონში“, მაგალითად, ახსნილია ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ერდო, თახჩა, შეაუნა, ჯაგი, წრელახტი და მისთანანი.

იაკობ გოგებაშვილი ემსახურებოდა საყოველთაო-სახალხო ენის ინტერესებს. აქედან გასაგებია, რომ მისი სახელმძღვანელოებში მოწოდებული იყო ხელი შეეწყო ერთიანი ლიტერატურული ენის დამკვიდრებისათვის საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

იაკობი ცდილობდა, სახელმძღვანელოებში მოქცეული ლექსიკური მასალა გაუგებარი არ ყოფილიყო სხვადასხვა კუთხის ბავშვებისათვის, განსაკუთრებით ისეთი სიტყვები, რომელთაც დასავლურ დიალექტებში სინონიმური პარალელები ჰქონდა.

ამ საქმეში დიდ პედაგოგს შველოდა აკაკი წერეთელი, აკაკის დახმარებით იაკობმა მთელ რიგ სიტყვებს მიუწერა დასავლური კილოების სინონიმები.

* ნ. კეცხოველი, ბუნებისმეტყველება ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში: „იაკობ გოგებაშვილი. საიუბილეო კრებული“, გვ. 235, 1940.

საერთოდ, სინონიმების განმარტებისათვის ავტორი სხვადასხვა ხერხს მიმართავდა: 1) იყენებდა „ანუ“ კავშირს: სადღეღებელი ანუ ხაში, ახალთესლი ანუ დიკა, ქერის პური ანუ ჯინჯილა, ნაქუჩი ანუ ნაგულა, თეფში ანუ საინი, ლოგინი ანუ ქვეშაგები, საჭრეთელი ანუ სატეხი, კომში ანუ ბია, ფილთაქვა ანუ ქვასანაყი, ჩურჩხელა ანუ ჯანჯუხა, ლოქო ანუ ღლავი, კორიანტელი ანუ ბდღვირი; 2) ერთ-ერთ სინონიმს ფრჩხილში ათავსებდა: მკვეხარა (ტრაბახა), ფილთაქვა (ქვასანაყი), ჩილიკა-ჯოხი (რიკტაფელა, ქაკუნა), ციგა (მარხილი); 3) გაშლილ განმარტებას იძლეოდა: „...ქოჩოჩი, რომელსაც გურულად კატარი ჰქვია“; „ამას ჰქვია ფოჩი, ზოგნი კი ულვაშს ეძახიან.“

როგორც ვხედავთ, გოგებაშვილი ყურადღებას აქცევდა ამა თუ იმ სიტყვის სინონიმურ პარალელს და ტექსტშივე იძლეოდა სინონიმურ განმარტებას. აღსანიშნავია, რომ იაკობს უმთავრესად მოჰყავს ისეთი სინონიმები, რომლებიც ღირსია ლიტერატურულ ენაში დამკვიდრებისა. აი რას ამბობს იგი: „ამ ხერხის წყალობით (ე. ი. სინონიმების ერთად ხმარებით. შ. ძ.) იმერი ბავშვები სრული შეგნებით ითვისებენ ამიერ სინონიმებსა და ამიერი მოსწავლენიც უნებლიედ სწავლობენ კითხვის დროს იმიერ სინონიმებსა და ამ სახით ლექსიკონი სიტყვისა ორივე მხარეს უმდიდრდება“ („დროება“, № 245, 1909).

იქვე ავტორი აღნიშნავს: თუ რომელიმე სინონიმი ასე განმარტებული არ არის, კონტექსტით შეიძლება აზრის გაგებაო. მაგალითად, ერთ-ერთი რეცენზენტი უსაყვედურებდა იაკობს, რომ სიტყვა „ჯეჯილი“ („იზარდე, მწვანე ჯეჯილო“) გაუგებარია იმერი ბავშვებისთვისო. ამაზე იაკობი უპასუხებს: „ნუთუ თვითონ ლექსი დღესავით ცხადად არა ჰყოფს, რომ ჯეჯილი ჰქვია ახლად ამოსულს მწვანე ყანასა?“

1911 წელს გაზ. „სახალხო გაზეთში“ ატყდა კამათი „ღეღაენის“ ლექსიკონის გარშემო ქერელ ბექასა და იაკობ გოგებაშვილს შორის. კამათის საგანი იყო რამდენიმე სიტყვა (არნადი, მარხილი, გუთანი და სხვ.), რომლებიც იმერეთში სხვა შინაარსით იხმარება, ან სულ არ იხმარება.

ქერელი ბექა ყურადღებას მიაქცევდა იმ გარემოებას, რომ „არნადი“ იმერეთში ბზის მოსახვეტელი კი არ არის (როგორც ეს აქვს იაკობს), არამედ მოთხრილი მიწის მოსახვეტელია. გოგება-

შვილი ამაზე შენიშნავს: „იმერნი ბავშვნი ამას ადვილად დაუმატებენ: ჩვენში არნადით მიწასაც მივხვეტთ ხოლმე“. „მარგილი“ იმერულად დიდი სარიაო, შენიშნავს ქერელი ბექა. გოგებაშვილის პასუხი ასეთია: „რა ხდება ამითი? იმერი ბავშვები შეადარებენ ამერულს მარგილს, განსხვავებას გამოარკვევენ და, ვგონებ, არას წააგებენ“.

რეცენზენტი ამასთანავე ეხება მთელ რიგ სიტყვებს, რომლებიც თითქოს არ იხმარება დასავლეთ საქართველოში. გოგებაშვილი უსაყვედურებს თავის კრიტიკოსს, რომ იგი „გაზვიადებას გაუტაცნია“, „ამისთანა გაზვიადებას,—ამბობს იაკობი, ადვილად შეიძლება მოჰყვეს განცალკევება იმერთა და ამერთა ენის... რაიცა უფრო მავნებელი იქნება, ვიდრე იყო პოლიტიკური განცალკევება.“

ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ ზრუნავდა იაკობი იმისათვის, რომ ქართული ენის სახელმძღვანელოების ენა გასაგები ყოფილიყო მთელ საქართველოში, ვხედავთ, თუ რა ხერხებს მიმართავდა დიდი მოამაგე მშობლიური ენისა ერთიანი ლექსიკონის გამომუშავებისათვის. ამას შინაგანი აუცილებლობით მორითხოვდა საყოველთაო-სახალხო ენის აგების ინტერესი.

„ღედა ენასა“ და „ბუნების კარში“ განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი კითხვა-პასუხის მეთოდს და ვრცელ სავარჯიშოებს. ამ სავარჯიშოების მიზანია ყურადღება გაამახვილოს ლექსიკაფრაზეოლოგიის მასალის ღრმად და საფუძვლიანად შეთვისებაზე. ასე, მაგალითად, დასმულია კითხვები: „ყვავები და ვ ხო ცე,—ყვავი?“ „ხარები გა ვ რ ე კ ე,—ხარი?“, ქვები ჰ ყ რ ი ა,—ქვა?“ დასმულია აგრეთვე კითხვა: „რას შერებიან ფოცხით, კევრით, ორთითით, ფიწლით, ნიჩბით, არნადით, ხელეჩოთი, საქრეთლით...? ყველა ამ ნივთებს რა საერთო სახელი ჰქვიათ? ი არ ა დ ი“. ანდა: „პურს, ქერს, სიმინდს, ფეტვს, შვრიას, ღომს რა საერთო სახელი ჰქვიათ? ქ ი რ ნ ა ხ უ ლ ი“.

აქედან კარგად ჩანს, რა ლექსიკური სიმდიდრეა გადაშლილი მოსწავლის წინაშე, რა ნაირნაირ სიტყვობრივ მასალას ეუფლება ახალგაზრდა თაობა დარგობლივი წესით და სისტემატური თანმიმდევრობით. ამავე დროს, ამ გზით მოსწავლის სამეტყველო ცნობიერებაში, გარდა კონკრეტული ტერმინებისა, მკვიდრდება განზოგადებული ხასიათის ცნებები და ტერმინები. ეს წესი ფართოდაა გამოყენებული გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში და მოი-

ცავს ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროს, მატერიალური კულტურის მრავალფეროვან სამყაროს.

იაკობ გოგებაშვილი თავის სახელმძღვანელოებს თანდათანობით ხვეწდა და აუმჯობესებდა ენობრივად.

პირველად გოგებაშვილის „ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი მოსწავლეთათვის შედგენილი“ გამოიცა 1865 წელს. თუ ამ პირველ გამოცემას შევადარებთ „დედა ენის“ მომდევნო გამოცემებს ენის თვალსაზრისით, საკმაო განსხვავება აღმოჩნდება. ეს იმას მოწმობს, რომ ავტორისათვის სახელმძღვანელოების ენის საკითხი არსებითი საკითხია და არა მეორეხარისხოვანი გარემოება.

იმდროინდელ პრესაში გამოქვეყნებულ რეცენზიებში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ამ სახელმძღვანელოების ენობრივ ანალიზს. ჯერ კიდევ პირველი რეცენზენტი გოგებაშვილის საანბანო წიგნისა მ. ბეთანიშვილი („დროება“, 1867 წ.) ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ წიგნის ენა მარტივია, დახვეწილი და ბავშვებისათვის გასაგები.

საფუძვლიანად გადამუშავებული საანბანო წიგნი, უკვე „დედა ენის“ სახელწოდებით, აგრეთვე გახდა საგანგებო მსჯელობის საგანი მაშინდელ პრესაში. „დედა ენის“ პირველი რეცენზენტი იყო დიმიტრი ყიფიანი, რომელმაც „დროების“ (№ 124, 1876 წ.) ფურცლებზე საგულისხმო შენიშვნები მოათავსა წიგნის ენის გარშემო. საკითხავ მასალაში დიმიტრი ყიფიანს შეუმჩნევია ქართული ენისათვის შეუფერებელი კონსტრუქციები, რუსიციზმები, კუთხური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფორმები. მაგალ., ტოლსტოის ერთ მოთხრობაში, რომლის თარგმანი შესრულებულია იაკობის მიერ, რეცენზენტის დაკვირვებით, გვხვდება ასეთი გამოთქმა: „ქურდზე ქუდი იწვის“, რაც პირდაპირი თარგმანია რუსული გამოთქმისა: „На воре шапка горит.“ უნდა იყოს: „ქურდს ქუდი ეწვის.“

დიმიტრი ყიფიანის შენიშვნები მართებულია. რეცენზია მთავრდება სიტყვებით: „რადგან, უეჭველია, ეს წიგნი კიდევაც ბევრჯელ დაიბეჭდება,—კარგი იქნება უკეთ გაშალაშინდეს; კარგი წიგნი რომ არ ყოფილიყო, არას ვიტყვოდი.“

ამასთანავე გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების ენის შესახებ უმართებულო შენიშვნებიც გამოთქმულა. იაკობი დასაბუთებულად უპასუხებდა, საღ შენიშვნებს კი ითვალისწინებდა თავისი წიგნების შემდგომ გამოცემებში და, ამრიგად, ხვეწდა და აშალაშინებდა

ენობრივად როგორც „დედა ენას“, ისე „ბუნების კარს“.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების ენობრივად დახვეწასა და გამდიდრებაში ცოტა რამ როდი გააკეთა აკაკი წერეთელმა. არ არის შემთხვევითი, რომ ქართული ენის დიდი მოამბეები—ილია ქავჭავაძე და აკაკი წერეთელი—უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ გოგებაშვილის წიგნებს საერთოეროვნული ენის ფორმირებისა და მაღალ საფეხურზე აყვანის საქმეში. ილია იაკობთან ერთად განიხილავდა ლიტერატურული ენის მტკივნეულ საკითხებს, აწესრიგებდა სადაო ნორმებს და, საერთოდ, სცნობდა დიდი პედაგოგის განუზომელ ავტორიტეტს საერთო-სახალხო ენის განვითარების საქმეში.

აქ მინდა გავიხსენო ერთი ადგილი ილია ქავჭავაძის „ორშხრიან საახალწლო ოპერეტიდან“, სადაც დაფასებულია იაკობის დედაწლი რუსთაველის სიტყვების გამოყენებით:

ჩემი აწ სცანით ყოველმან,
მას ვაქვბ, რაცა მიქია:
დედა-ენა მიჩნს სახელად,
თავი არ გამიქიქია.
იგია ფუძე ქართველისა,
მაგარი ვითა ჯიქია...
დედა-ენითა წვრთნა ყრმისა
მე ბევრჯელ მითქვამს, მიქია...

შეიძლება დავასკვნათ.

ცნობილი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი ქართული საერთო სახალხო ენის ნორმებს ნერგავდა ახალ თაობაში, სკოლის საშუალებით ხელს უწყობდა ახალი ქართული ლიტერატურული ენის გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური შემადგენლობის შეთვისებას და შესისხლხორცებას საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და მოსახლეობის ფართო ფენებში. დედაენის სტრუქტურის დაუფლებას იაკობ გოგებაშვილი ყოველგვარი სწავლების ქვაკუთხედად მიიჩნევდა. იაკობის აზრით, მშობლიური ენის შესწავლა „ბავშვს აკავშირებს მთელიერის სულთან და გულთან, მის ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრებასთან და ავსებს მას სულიერის ღონით და მხნეობით.“ აქედან გასაგებია, რომ გოგებაშვილი მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ებრძოდა ქართული ენის დევნას სკოლებში, ააშკარავებდა მე-

დაშორდა, ცხოვრებასთან კავშირი გაწყვიტა და ამიტომ მკითხველი საზოგადოების უმრავლესობისათვის გაუგებარიაო. „ივერიის“ ენით უკმაყოფილო იყო ნიკო ნიკოლაძეც. მან დაწვრილებით გაარჩია „ივერიის“ პირველი ნომრის ენა და მიუთითა მთელ რიგ შესაბამიებებზე. აი რას ამბობს ნიკო ნიკოლაძე: „1861 წელს უფ. ი. ჭავჭავაძემ დიდი და დაუფიწყარი სამსახური გაუწია ჩვენ მწერლობას. უწინდელი ჩვენი მწერლები ხმარობდნენ მწიგნობრულენას, რომელსაც ჩვენი ხალხი ვერც კი იგებდა. ილია ჭავჭავაძემ პირველად დაამტკიცა ის საფუძვლიანი აზრი, რომ მწერლობა იმ ენას უნდა ხმარობდეს, რომლითაც ხალხი ლაპარაკობსო. ამით მან ზურგი გაუმაგრა იმ მწერლებს, რომელთაც მასზე უწინ სახალხო ენაზე წერა დაეწყით. „საქართველოს მოამბის“ შემდეგ ქართულმა მწერლობამ ერთი-ორი ნაბიჯი მაინც წინ წადგა, და უფრო და უფრო მიითვისა სახალხო ენა, რომელიც ამ უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში გამდიდრდა საქართველოს სხვა და სხვა პროვინციულური დიალექტების სიმდიდრეების ჩართვით ქართულ მწერლობაში“.*

ამის შემდეგ ნიკო ნიკოლაძე აღშფოთებულად ლაპარაკობს ზოგიერთ დამახინჯებაზე, რომლებიც გვხვდება „ივერიაში“ და რომლებიც ეწინააღმდეგება თვით ილიას მიერ აღებულ გეზსა დამიმართულებას. „უფ. ჭავჭავაძეს ეხლა ალბათ შეშინებია იმ მიმართულების, რომელიც თვითონვე დაამყარა.—განაგრძობს ნიკო ნიკოლაძე.—„ივერიის“ პირველ ნომერში ის უკან დახეულია ძველ მწიგნობრულ ენისკენ. დღეს ის თითქო საგანგებოდ უბრუნდება დავიწყებულ სიტყვის-წყობილებას, მიტოვებულ ფლექსიებს და უხმარ მიმოხვრას“. მართალია, ნიკო ნიკოლაძე აქ აჭარბებს, როცა ლაპარაკობს „ივერიის“ ენის არქაიზაციაზე, მაგრამ ეს წერილი მკერმეტყველი დოკუმენტია იმდროინდელ სალიტერატურო ენაში გამეფებულ ფორმათა სიჭრელისა და ლიტერატურული ნორმებისადმი სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულების გასათვალისწინებლად.

როგორც ირკვევა, ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით გადაუწყვეტიათ სალიტერატურო ნორმების მომწესრიგებელი კომისიის შედგენა. ჩვენამდის მოალწია ერთმა საყურადღებო დოკუმენტმა, საიდანაც ვტყობილობთ, ვინ უნდა ყოფილიყვნენ ამ კომისიის წევრე-

* ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, ტ. 2.

ბი და რა საკითხები იყო დასმული მოსაწესრიგებლად. ესაა უწყება სხდომის შესახებ, რომელიც „ივერიის“ რედაქციაში უნდა შემდგარიყო.

ამ კომისიის წევრი ყოფილა იაკობ გოგებაშვილიც.

შემონახულია ის ცალი უწყებისა, რომელზედაც მიმართვის ფორმულას „მოწყალეო ბატონო“-ს ხელით მიწერილი აქვს „იაკობ სვიმონის-ძე“. აქედან ვგებულობთ, რომ წერილის აღრესატია იაკობ გოგებაშვილი.* როგორც ა. შანიძემ დაადგინა, ეს პირველი სხდომა უნდა ყოფილიყო მოწვეული 1886 წლის მარტის 8-ს.

უწყებაში ჩამოთვლილია ის მტკივნეული საკითხები, რომლებიც უნდა განეხილა კომისიას. ეს საკითხებია: თ-ანი თუ დ-ონი ვითარებით ბრუნვაში, სიტყვაწარმოების ფორმები, ჰ და ს პრეფიქსების ხმარება, მრავლობითში დასმული ებ-იანი და ნ-არიანი სახელი ქვემდებარედ და მასთან შემასმენლის შეწყობის საკითხი რიცხვის მიხედვით, დეებრიხასტიული ფორმები და სხვ.

რადგანაც ეს დოკუმენტი ძალიან მნიშვნელოვანი დოკუმენტია, მოგვყავს იგი მთლიანად.

„მოწყალეო ბატონო იაკობ სვიმონის-ძე.

გთხოვთ მობრძანდეთ მარტის 8, შაბათს საღამოს „ივერიის“ რედაქციაში განსახილველად საგრამატიკო საგანთა იმ აზრით, რომ ერთი საერთო, საყოველთაო კანონი აიხსნას და დაიდგინოს მწერლობაში სახმარებლად.

რომ წინადგე ცნობილ იქნას, რა და რა საგანზედ იქმნება სჯა, თვითეულს საგანს აქავ გავუწყებთ:

1. როგორ უნდა იხმარებოდეს წინაღ-მსვლელი ზედ-შესრული, განსაზღვრული სახელის არსებითისა, როცა სახელი-არსებითი: ა) ნათესაობით ბრუნვაშია, მაგალითებრ „ცოდვილი პირისა“, თუ „ცოდვილის პირისა“, ან „ცოდვილ პირისა“. ბ) როცა მოქმედების-ბრუნვაშია, მაგ. „დიდი წყალობით“, თუ „დიდის წყალობით“ ანუ „დიდ წყალობით“. გ) როცა მოთხრობითს ბრუნვაშია, მაგ., „დიდებულმა კაცმა“ და „დიდებულ კაცმა“, ერთნაირად შესაძლებელია თუ არა?

2. სახელის-არსებითის და ზედ-შესრულის დაბოლოებაში „თ“ თუ „დ“ უნდა იხმარებოდეს, მაგ. ამისთანა შემთხვევაში: მე მი-

* ა. შანიძე, ი. ჭავჭავაძე როგორც მებრძოლი ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებისათვის. „ილია ჭავჭავაძე. საიუბილეო კრებული“, გვ. 18, 1939.

ცანი კაცად(თ), ანუ: ღმერთო, შენ მწედ(თ), უკანონო(დ)ა და უწესო(დ)ა?... აქ „თ“ და „დ“ დიდი მნიშვნელობა ეძლევა იმის და მიხედვით, უკანონოები და უწესოები იგულისხმებიან, თუ უკანონოდ, უწესოდ შემწეობის ქმნა.

3. რა დროს და რა შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა ასო „ჰ“ ზმნის ხმარებაში? რის ნიშანია იგი: მომქმედის პირისა, თვით მოქმედებისა, თუ მოქმედების მიმართულებისა, ცალკ-ცალკე, თუ ყოველისავე ამისა საერთოდ? სახეში იქონიეთ შემდეგი მაგალითები: „მიყიდე“ და „მიჰყიდე“; „შველით ვერც თქვენა ჰშველით“, „დაატრიალებს“ და „დასტრიალებს“.

4. ამ შემთხვევაში ასო „ს“ და „ჰ“ ერთნაირად შესაწყნარებელია, თუ არა, მაგ. „სწერ“, „სწერს“, „ჰწერა“, „ჰწერს“? შეიძლება ერთმა მეორის მაგიერობა გასწიოს, თუ არა? თუ შეიძლება, რა შემთხვევაში?

5. ერთნაირად შესაწყნარებელია, თუ არა, დაბოლოვება ზედშესრულისა: „ული“, „ური“, „ელი“ და „ებური“, ნამეტნავად უცხოთა სიტყვათა ხმარებაში? სახეში იქონიეთ შემდეგი მაგალითები: „სხვაგნური“, თუ „სხვაგნებური“, „ძველური“, თუ „ძველებური“, „ადმინისტრაციული“ თუ „ადმინისტრატებური“, „ჩვენური“, თუ „ჩვენებური“, „გენიური“, „გენიალური“, „გენიოსური“, თუ „გენიოსებური“?

6. კაცური, ღვთიური, ყმური და კაცებური, ღვთაებური და ყმებური ერთნაირის მნიშვნელობისანი არიან, თუ სხვა და სხვისა, რაშია გარჩევა?

7. სახმარი არის ნაწილი „რა“ წინადადებაში, თუ არა, მაგალითებრ, მივწერე რა წიგნი, შევუთვალე? აღსადგენია, თუ არა ძველი სახე ამ ნაწილის ხმარებისა, მაგალითებრ, მოვიდარა-მოვიდა რა?

8. როცა ნიშნად ქვემდებარის მრავლობის რიცხვისა (подлежащее) „ები“ არის, ზმნა, შემასმენელი როდის უნდა იხმარებოდეს მრავლობით რიცხვით და როდის არა? აუცილებელია, თუ არა ხმარება ზმნისა მრავლობითად, როცა ქვემდებარეს ნიშნად მრავლობისა აქვს დაბოლოვება „ნი“?

9. აგებულება ქართულის ენის წინადადებისა რით განირჩევა რუსულის წინადადების აგებულებისაგან? ზმნებური ფორმა წინადადების აგებულებისა, თუ სახელ-არსებითებური, უნდება და

უხდება ჩვენს ენას? მაგალითებრ: Сенат, рассмотрев дело по обвинению редактора в напечатании статьи да სხვანი, ამას ჩვენ სახელ-არსებითური აგებულება წინადადებისა — ვუწოდეთ, ქართულად ამ სახის აგებულება ასე გამოვა სახელ-არსებითებით რომ ვთარგმნოთ: „სენატმა, განიხილა რა საქმე რედაქტორის ბრალდებულობისა, სტატიის დაბეჭდვაში“, და სხვანი. ეს ქართულის სიტყვებით მთლად რუსული წინადადების აგებულებაა, ხოლო ზმნების შემწეობით რომ ვთარგმნოთ, ასე გამოვა: „სენატმა განიხილა რა საქმე რედაქტორისა, რომელსაც ბრალი დასდებია, რომ სტატია დაუბეჭდია“ და სხვანი. ამას ჩვენ ზმნებური აგებულება ვუწოდეთ*.

იაკობ გოგებაშვილმა ბევრი წერილი გამოაქვეყნა სალიტერატურო ნორმების თაობაზე. ძირითადი იდეა, რომელიც წითელი ზოლივით გასდევს ამ პოლემიკურ სტატიებს, პროვინციალიზმების წინააღმდეგ ბრძოლაა.

90-იან წლებში „კვალის“ ფურცლებზე ცხოველი კამათი გაიმართა ენის სიწმინდის საკითხებზე. ეს კამათი დაიწყო აკაკი წერეთლის სტატიით — „ქრელი ფიქრები“ (№ 28, 1894 წ.). დაეამ ფართო ხასიათი მიიღო, მასში ჩაებნენ გ. წერეთელი, მ. ჯანაშვილი, კ. დოდაშვილი, დუტუ მეგრელი, სილ. ხუნდაძე და სხვ. ი. გოგებაშვილმა ამ საკითხების გარშემო გაზ. „ივერიაში“ გამოაქვეყნა (ი. სიმონიძის ხელმოწერით) ათიოდე ფელეტონი. იგი შეურიგებელ ბრძოლას უცხადებდა ლიტერატურული ენის დანაგვიანებას კუთხური გრამატიკული ფორმებით და სიტყვებით. განსაკუთრებით აღშფოთებდა იაკობს „კვალის“ ფურცლებზე დაშვებული უხეში ენობრივი შეცდომები. „კვალი“ გამსჭვალულია პროვინციალურის მიდრეკილებით“ და ეწინააღმდეგება „პროგრესიულ ფორმებსო“, ამბობდა გოგებაშვილი. „თუ ამისთანა მეტყველებას ენა ჰქვიან, მაშინ ჟარგონი რაღას დავარქვაო“, დასძენდა იგი „ივერიაში“ დაბეჭდილ ერთ-ერთ წერილში. გ. წერეთლის ნაწერებში გაპარულ იმერისმებზე საგანგებოდ ჩერდება იაკობი თავის წერილებში. როგორც ამჟამად გამორკვეულია,* გოგებაშვილსავე

* ვ. ქაჯაია, რამდენიმე ახალი ბიოგრაფიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობა ი. გოგებაშვილისა და ნ. ცხვედაძის შესახებ (საქართველოს სსრ პედაგოგიკურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის IV სამეცნიერო სესია. 1948).

ეკუთვნის („ივანიკა და გოჯასპირის“ ფსევდონიმით) მეტად საყუარადღებო პოლემიკური წერილი „ფაფხურასთან გამოხუმრება“ („ივერია“, № 231, 1894 წ.), რომელიც მიმართულია გ. წერეთლის პოზიციების წინააღმდეგ ქართული ენის საკითხებზე.

წერილში „ორ-აზროვანი კილო ჩვენს პრესაში (საგრამატიკო შენიშვნა),“ რომელიც დაიბეჭდა 1894 წლის „ივერიაში“, იაკობი ეხება მთელ რიგ სადავო საკითხებს, რომელთა მოგვარება, ავტორის სიტყვით, გადაუდებელი ამოცანაა. ზმნაში უნდა ვიხმაროთ დნ ენ დაბოლოება და არა დენ („წავიდნენ“), მესამე პირის ობიექტურ ნიშნად უნდა ვავაბატონოთ ჰ—ს, და სხვ.. ავტორის დასაბუთება ასეთია: დნ ენ-ის უხმარებლობა ორაზროვნობას იწვევს: „მოვიდენ ისინი“—„მოვიდენ ოფლსა“. ანდა: მესამე პირის ნიშნის უხმარებლობის დროს აირევა ასეთი ფრაზები: „გადგა სურა გარეთ“—„გადგა თვითონ განზე.“

ამგვარი დასაბუთება ეწინააღმდეგება თვით ავტორის მიერ სხვა წერილებში გამოთქმულ სწორ დებულებას იმის შესახებ, რომ კონტექსტს უნდა მივანიჭოთ სადიფერენციაციო მნიშვნელობა ორაზროვნობის თავიდან ასაცილებლად.

საფუძვლიანი განხილვა მიუძღვნა ი. გოგებაშვილმა მის თანამედროვე მწერალთა ენას. ასე, მაგალითად, მან მიუთითა რაფ. ერისთავის, ალ. ყაზბეგის, ცახელის და სხვათა ჩანაწერებში დაშვებულ ზოგიერთ შეცდომაზე. ვრცლად მიმოიხილა მან საყმაწვილო ქურნალი „ნობათი“ ენობრივ-სტილისტური თვალსაზრისით და ყურადღება გაამახვილა ენის სიწმინდის დარღვევის მაგალითებზე.

ი. გოგებაშვილი თავგამოდებით იბრძოდა ქართული ენის სიწმინდისათვის, დაუზოგველად ამხელდა საერთო-სახალხო ენის პოზიციებიდან გადახვევის ცალკეულ შემთხვევებს, და თუ გოგებაშვილს, მაშინდელი გრამატიკული აზროვნების დონის მიხედვით, ზოგჯერ ენობრივი მოვლენის ენათმეცნიერული ინტერპრეტაცია ბოლომდის მიყვანილი არა აქვს, სამაგიეროდ მისი ალლო სწორია და, ამის შესაბამისად, დასკვნაც მისაღები.

* * *

ახალი ქართული ლიტერატურული ენის დამკვიდრება შინაგანი აუცილებლობით მოითხოვდა, ერთი მხრით, მის უფლებათა

თეორიულ დასაბუთებას, მეორე მხრით, ბრძოლას ენის სიწმინდისათვის და, მესამე მხრით, ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებისათვის პოზიტიურ საქმიანობას უმთავრესად სიტყვაკაზმული მწერლობის გზით.

ახალი სალიტერატურო ქართულის ფუძემდებლები თავგამოდებით ემსახურებოდნენ ამ დიდ ეროვნულ საქმეს თავისი მრავალმხრივი მოღვაწეობით.

იაკობ გოგებაშვილიც, ილიასთან და აკაკისთან ერთად, ქართული საერთო-სახალხო ენის გზის გამწვალდავია და მისი საუკეთესო ტრადიციების დამამუშვენებელი.

თქვან ბსკოთ

ქვემოთხედავ ნაღვლი

თქვან
ბაღაწყვაბილი
ბაქვთა
საჭირო
ნოვთაბის
შაქვანა

ყოვადიწა ეს მასაქვადიწა
თა ლააბრთვაბთ ფადს
მეგრესწად სადარტო

ფაბო 1 836.

Кандидат филологических наук
Ш. В. ДЗИДЗИГУРИ

Яков Гогебашвили
и
грузинский общенародный язык
(На грузинском языке)

Издание Общества по распротр. политич.
и науч. знаний Грузинской ССР

Тбилиси—1952